

DANAŠNJA SLOVENSKA ŠTAJERSKA V OBDOBJU MED LETOMA 1246 IN 1260

Martin BELE

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: martin.bele@gmail.com

Tone RAVNIKAR

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: tone.ravnikar@guest.arnes.si

Andrej HOZJAN

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: andrej.hozjan@um.si

IZVLEČEK

Članek se ukvarja s pregledom in obravnavo političnega dogajanja na področju današnje slovenske Štajerske v sredini 13. stoletja. Njegov namen je razkriti in opisati politično participacijo članov takratnih najmočnejših spodnještajerskih rodbin v času, ko je bilo stanje v vsej vojvodini precej kaotično in politično nestabilno. Do odgovorov pridemo z analizo do danes ohranjenih pisnih virov, v prvi vrsti raznovrstnih listin ter t. i. Avstrijske rimane kronike Otokarja iz Geule. Med vsemi tedaj na spodnjem Štajerskem delujočimi rodbinami moremo kot dejavno in uspešno izpostaviti predvsem rodbino Ptujskih, poleg njih pa tudi Mariborskih, Marenberških in Vuzeniških.

Ključne besede: slovenska Štajerska, sredina 13. stoletja, ministeriali, Babenberžani, Otokar II. Přemysl, Bela IV.

L'ODIERNA STIRIA SLOVENA NEL PERIODO 1246–1260

SINTESI

L'articolo rivede e tratta l'attività politica a metà del XIII secolo nella zona dell'odierna Stiria slovena. Gli autori si propongono di scoprire e descrivere l'influsso politico dei membri delle più importanti stirpi nobiliari della Stiria meridionale in un periodo nel quale la situazione nel ducato era prevalentemente caotica e politicamente instabile. Le risposte emergono dall'analisi delle fonti scritte fino ad oggi conservate, soprattutto dei documenti e della cosiddetta Cronaca austriaca in rime di Ottokar aus der Gaal. Tra tutte le stirpi della nobiltà della allora Stiria meridionale la più prosperosa era quella di Ptuj, seguita poi da quelle di Maribor, Marenberg e Vuzenica.

Parole chiave: Stiria slovena, metà del XIII secolo, ministeriali, Babenberg, Ottocaro II di Boemia, Béla IV d'Ungheria

UVOD¹

Leta 1246 je v boju padel avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik II., zadnji moški pripadnik rodbine Babenberžanov, ki je vojvodini Štajerski do tedaj vladala več kot pol stoletja, vojvodini Avstriji pa celo 270 let. Triindvajset let po Friderikovi smrti je umrl tudi Ulrik III., zadnji koroški vojvoda iz rodbine Spanheimov, ki je poleg koroškega vojvodskega naslova v svojih rokah držal tudi velike dele takratne Kranjske. Konec obeh dinastij je na širšem področju Vzhodnih Alp v hipu sprožil hud boj za njuno dediščino, ki je z daljšimi in krajšimi prekinitvami trajal vse do leta 1311 (oziroma celo 1335) (Ravnikar, 2006, 280; Mlinarič, 2006, 298). Tekmecev je bilo (predvsem za nekdanja babenberška ozemlja) več. V največ primerih so s političnega prizorišča izginjali eden za drugim in niso imeli realnih možnosti, da bi se v Avstriji ali na Štajerskem zadostno utrdili ter tam prevzeli oblast. Še najuspešnejša med vsemi sta bila ogrski kralj Bela IV. in češki kralj Otokar II. Přemysl (Bele, 2016, 13–14), ki pa jima je uspelo, da sta s svojim avtoritativnim vladanjem štajersko plemstvo popolnoma odvrnila od sebe, tako da se je to v obeh primerih obrnilo proti njima.

Vsi dinasti, ki so v času med letoma 1246 in 1260 skušali dobiti oblast nad vojvodinama Avstrijo in Štajersko, so omenjeni vojvodini vsaj deloma skušali zavojevati s svojimi lastnimi četami. Ker te v nobenem primeru niso zadostovale, so se morali znati prikupiti tudi domačemu plemstvu, kar pa jim ni zmerom uspevalo. Na drugi strani so razne lokalne avstrijske in štajerske rodbine bolj ali manj uspešno izkoriščale konstantno spreminjajočo se politično situacijo. Za rodbine na območju današnje slovenske Štajerske mnogokrat sicer ni podrobno znano, kako so v določenih trenutkih ravnale, lahko pa na daljši rok njihovo delovanje precej dobro ocenimo. Medtem, ko je v času med letoma 1246 in 1260 večina izmed njih uspela iztržiti prav malo, si je manjšemu delu uspelo spretno pridobiti mnoge koristi.

POLITIČNA PREDZGODOVINA

Po smrti prvega štajerskega vojvode Otokarja IV. (1192), je štajerski vojvodski prestol v osebi Leopolda V. prevzela rodbina Babenberžanov, ki je do tedaj že vladala vojvodini Avstriji. Sledilo je dolgo obdobje, ko je obema vojvodinama vladal Leopoldov sin in soimenjak Leopold VI. (1194/1198–1230). Slednjemu je v tem času uspelo napraviti bleščečo politično kariero. Kot vojvoda na Avstrijskem in Štajerskem je Leopolda nasledil sin Friderik, s pomenljivim pridevkom Prepirljivec. V času svoje vladavine je prihajal v spore s svojimi ministeriali, sosedama Češko in Ogrsko ter samim cesarjem Friderikom Staufovcem. Čeprav so bili mnogi mnjenja, da ne bo dolgo vladal, mu je z energijo in zvijačnostjo uspelo plemstvo v svojih deželah držati pod svojo oblastjo. Leta po nastopu njegove vlade so bila nemirna. Poleg zunanjih sovražnikov se je proti njemu

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

vse bolj oglašala domača opozicija v Avstriji in na Štajerskem (Komac, 2006, 85–90; Dettelbacher, 1987, 358).

Vojvoda Friderik je bil najmlajši izmed treh sinov svojega očeta Leopolda, ki pa je imel tudi štiri hčere. Prva, Margareta, je bila žena nemškega kralja Henrika, ki je bil cesarjev sin. Leopoldov prvi sin in soimenjak je umrl pred svojim očetom. Srednji sin Henrik je bil za časa življenja v sporih s svojo družino, svojega očeta pa tudi on ni preživel. Zapustil je edino hčer Gertrudo. Poleg tega, da se je vojvoda Friderik kmalu po nastopu vlade zapletel v spor s Češko, je bil v slabih odnosih tudi z bavarskim vojvodo. Slednji je veljal za cesarjevega privrženca, a je bil po drugi strani v nasprotju s njegovim sinom Henrikom (Dopsch, 1999, 189, 220–221). Cesar se je s svojim soimenjakom iz rodu Babenberžanov srečal maja 1232 v mestu Pordenone. V preteklem času je proti njemu prejel mnogo pritožb. Vojvoda Friderik je v Pordenone prišel nerad, še vedno je bilo namreč odprto vprašanje dote njegove sestre Margarete. Od nje je kralj Henrik kljub večkratnim pozivom do tedaj dobil le neznamen del. Vojvoda Friderik se je v letu 1233 vojskoval z Bavarci, Čehi in Ogri. Mir z Ogri je bil dokončno sklenjen konec novembra 1233. Nato se je proti vojvodi Frideriku zarotilo več njegovih ministerialov (*Continuatio Sancrucensis Prima* ad a. 1233, MGH SS 9, 628; *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses* ad a. 1233, MGH SS 9, 785; Dopsch, 1999, 189). Ko se je vojvoda ponovno začel vmešavati v ogrske spore, je leta 1235 spet izbruhnila vojna in obe vojvodini sta bili močno prizadeti (Pirchegger, 1936, 199).

Na poti proti severu, kjer je sklenil dokončno ukrotiti svojega upornega sina Henrika, je cesar spomladi 1235 potoval skozi Koroško. Tam ga je spremljal tamkajšnji vojvoda. Vojvoda Friderik je ravnal drugače in cesarja v zadnjih dnevih maja pričakal v Neumarktu. (UBSt II, št. 323, 339; Dopsch, 1999, 190). Cesar je pot nadaljeval čez Avstrijo, Bavarsko in Frankovsko proti Renu. Henrika so medtem njegovi privrženci v veliki meri zapustili in se postavili na cesarjevo stran. Henrik je hotel stopiti pred očeta in ga prositi za milost. Cesar svojega sina ni hotel sprejeti, s čimer mu je javno pokazal veliko jezo in prezir (Althoff, 2004, 134). V cesarjevem spremstvu je Henrik nato moral potovati v Worms, tam mu je oče odvzel kraljevsko čast in ga dal zapreti. Avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik je medtem nadaljeval z boji proti sosedom. Zaradi tožb raznih knezov je cesar proti njemu začel sodni postopek. Friderik je, zanašajoč se na svoje privilegije in cesarjeve težave v severni Italiji, ignoriral poziva na dva državna zbora. Cesarja je potrpežljivost do brezobzirnega Babenberžana dokončno minila (Lechner, 1994, 279–280; Pirchegger, 1936, 200). Maja leta 1236 je pisal češkemu kralju o krivičnem ravnanju vojvode Friderika. Poleti 1236 je bil vojvoda v Augsburgu obsojen, doletel ga je državni preklíc, državni fevdi so mu bili odvzeti (UBSt II, št. 339; Komac, 2006, 92).

V nastali situaciji so babenberške dežele pravno gledano pripadle cesarstvu. Medtem ko je cesar začel s pohodom proti Lombardiji, so se na vojvodo iz vseh strani dvignili nasprotniki. Uspelo se mu je obdržati le v okolici Dunajskega Novega mesta. Ko nasprotniki proti njemu niso mogli zmagati, se jim je odločil priti na pomoč cesar. Decembra je dosegel Gradec. Od tam je v začetku leta 1237 nadaljeval pohod proti Dunaju. Zakaj cesar v času svojega postanka na Dunaju z vojvodo Friderikom ni dokončno obračunal, ni znano (Görich, 2006, 107–108; Koch, 2006, 341, 348). Medtem ko je po mnenju sodobnega vira zapravljal čas s popivanjem, se je vojvoda v Dunajskem

Novem mestu utrdil. Avstrijo in Štajersko je cesar skušal obdržati v svojih rokah. Verjetno je namreč že tedaj razmišljal o tem, da bi si babenberško dediščino prisvojil (Komac, 2006, 94; Appelt, 1976, 78). Poleti 1237 se je odpravil v Italijo, vojvoda pa je začel s ponovnim osvajanjem svojih dežel. Sovražnikom je, kakor izvemo iz virov, grozil, jih lovil, pobijal in podkupoval. Leta 1238 mu je uspelo doseči spravo z bavarskim vojvodo in češkim kraljem. Poleg tega je bila med babenberško in češko vladarsko hišo sklenjena zaroka. Vojvodova nečakinja Gertruda se je zaročila z Vaclavovim najstarejšim sinom, moravskim grofom Vladislavom (Gradivo V, št. 670; Dopsch, 1999, 193). Cesarjeva situacija se je v istem obdobju slabšala. Marca 1239 je bil celo ponovno izobčen. Po tem dogodku se je vojvoda Friderik še bolj zagrizeno spustil v boj za svoja nekdanja posestva. Cesar je o njem že oktobra 1239 spet govoril kot o avstrijskem vojvodi. Spor med vojvodo in cesarjem je napravilo konec pismo, ki ga je cesar poslal vojvodi sredi leta 1240 (Lechner, 1994, 285–291; Pirchegger, 1958, 234).

Ko je vojvoda Friderik ponovno imel oblast v svojih deželah, se je začel neuspešno vojskovati s Češko. Marca 1241 so na Ogrsko vdrli Mongoli. Med vsemi knezi, ki jih je na pomoč klical ogrski kralj Bela, se je odzval le vojvoda Friderik. Konec meseca se mu je pridružil z majhnim oddelkom vojakov, a se nato hitro vrnil domov. Aprila je prišlo do odločilnega boja med Mongoli in Ogri, kjer so zadnji utrpeli poraz. Bela je zbežal v Avstrijo, Frideriku pa se je uspelo polastiti dela ogrskega kronskega zaklada. Na račun Ogrske se je skušal ozemeljsko okrepiti in v ta namen začel Beli groziti. Mongole je v poletu 1242 dosegla novica o smrti njihovega velikega kana in jih pripravila k vrnitvi (Dopsch, 1999, 194–196; Lendvai, 2003, 49–55). Cesar je bil od leta 1241 vdovec in si je prizadeval za vnovično poroko. Po tej poti si je skušal zagotoviti babenberško dediščino, kar mu je spodletelo že v času Babenberžanovega izobčenja. Vojvoda Friderik je bil namreč brez otrok. Cesar je skoval načrt, po katerem naj bi se poročil z Gertrudo, vojvodi pa v zameno podelil krono ter iz njegovih vojvodin napravil kraljestvo. Do poroke ni nikoli prišlo (Komac, 2006, 97–100). Vojvoda Friderik se je po srečanju s cesarjem spet zapletel v spore s sosedi. Nevarnost je njegovim načrtom grozila s češkim kraljem, ki je na vsak način hotel doseči poroko med svojim sinom Vladislavom in Gertrudo (Lechner, 1994, 295). Po odhodu mongolske vojske iz Ogrske se je kralj Bela spet utrdil. Hkrati je mislil na to, kako bi se vojvodi Frideriku maščeval za ponižanje med mongolskim napadom. Spomladi 1246 je zbral vojsko in z njo vdrl na babenberško ozemlje. Vojvoda mu je šel s svojo vojsko naproti in odločilen spopad med babenberškimi in ogrskimi silami se je zgodil ob reki Leithi, junija 1246. Babenberški strani je sicer uspelo, da je dobila bitko, vendar je bil med mrtvimi tudi vojvoda. Njegovo truplo so pokopali v cisterci Heiligenkreuz (Lechner, 1994, 296).

ŠTAJERSKA OB IZUMRTJU BABENBERŽANOV – STANJE LETA 1246

Za t. i. babenberško dediščino, ki je poleg Avstrije kot Štajerske obsegala tudi obsežna posestva na Kranjskem, se je po smrti vojvode Friderika vnel neusmiljen boj. V omenjeni tekmi, ki je z daljšimi prekinitvami trajala skoraj štiri desetletja, je sodelovalo več pomembnih srednjeevropskih dinastov (Rexroth, 2005, 82–88). Vez, ki se je med Avstrijci in Štajerci začela spletati leta 1186, je bila, kot kaže, šestdeset let kasneje že precej trdna.

Med njunimi prebivalci, ki jih je vezal spomin na skoraj pet desetletij skupne vlade, je očitno že živela nekakšna ideja o tem, da sta obe vojvodini pravzaprav ena pokrajina. Po besedah kronista samostana v Garstnu sta za svojim vojvodo leta 1246 namreč žalovali »kakor ena dežela« (Continuatio Garstensis ad a. 1246, MGH SS 9, 598).² Na tem mestu je sicer treba poudariti, da stoji omenjeni samostan v Traungauu, katerega plemiči so se manj kot deset let po nastanku omenjenega zapisa nepreklicno odločili za priključitev k vojvodini Avstriji (leta 1254). Poleg tega je bilo že v času državnega preklica vojvode Friderika, leta 1236, jasno, da babenberški štajerski ministeriali v Traungauu zastopajo drugačne interese kot ostali Štajerci. Pregarjanemu vojvodi so namreč ostali zvesti tudi v času preklica, medtem ko so ga zapustili skoraj vsi drugi, tudi tisti na današnjem slovenskem Štajerskem. Domnevamo, da so bile zgoraj omenjene besede vsaj do neke mere napisane pod vtisom besed in dejanj traungaških lokalnih plemičev (Dopsch, 1999, 307, 448). Ni torej nujno, da so se po smrti vojvode Friderika kot eno z Avstrijci počutili prav vsi Štajerci. Spričo drugih opisanih dogodkov lahko zaključimo le, da je to (kljub besedam kronista iz Garstna) možno z gotovostjo trditi samo za Štajerce v Traungauu, ki so bili Avstrijcem v tistem trenutku mnogo bližje kot ostali.

Babenberški predniki na štajerskem vojvodskem prestolu so bili Otokarji in meje babenberških štajerskih posesti so se leta 1246 v grobem še vedno pokrivalo z mejami nekdanjih otokarskih posesti, ki so jih Babenberžani podedovali leta 1192. Svoje izvirne posesti v Traungauu so Otokarji tekom 12. stoletja uspeli povečati na račun treh velikih dediščin (Pirchegger, 1936, 157–179). Hkrati so pritiskali na malo svobodno plemstvo, si ga podrejali kot nesvobodne ministeriale in jih uporabljali za upravo in obrambo. Vojvodina Štajerska je za razliko od kasnejše istoimenske dežele v trenutku izumrtja Babenberžanov še vedno obsegala posesti v Traungauu in Pittenski grofiji. Na jugu (z izjemo laškega gospostva) se Save ni dotikala. Tam je vojvodska posest segala le do Mure, malo čez Dravinjo in z novo pridobljenim gospostvom Vojnik skoraj do Celja (Dopsch, 1999, 287; Vilfan, 1996, 122–123).

Čeprav so veliki deli današnje slovenske Štajerske tik pred izumrtjem babenberške rodbine že sodili pod gospostvo štajerskih vojvod, tega ni moč trditi za celotno področje. To je bilo v tem času namreč še vedno v rokah več različnih teritorialnih gospodov. Štajerski vojvoda je imel pod svojo oblastjo tako posesti v Posavinju kot v Podravju, kjer jih je bilo največ. Raztezale so se vse od današnje slovenske meje na severu, do Štatenberga in Treuna na jugu. Na vzhodu so mejile na Muro ter veliko salzburško posest s središčem na Ptuju. Zahodno in jugozahodno od njih se je raztezala šentpavelska, konjiška in krška posest (Kosi, 2011, 68). Najpomembnejša vojvodova urbana naselbina na tem področju in sploh center deželnoknežje uprave v Podravju je bil Maribor (leta 1248 še omenjen kot trg, leta 1254 že kot mesto) (GZM I, št. 76, 85; Dopsch, 1999, 286). Mariborski grad je bil sedež pomembne štajerske ministerialne rodbine, ki se je po njem tudi imenovala. Svojo stransko vejo je uspela osnovati tudi na Viltušu, ki ga je dobila v fevd od samostana v Št. Pavlu (MDC III, št. 1426).

2 »Austria et Stiria quasi terra una sedet in pulvere tristis et gemebunda, suis principibus et heredibus disolata.«

Naslednji pomembnejši štajerski ministeriali v Dravski dolini zahodno od Maribora so imeli svoje sedeže na gradovih v Marenbergu, Vuzenici in Dravogradu. Vsi so bili iz močno razvejane rodbine Trušenjskih. Na območje Dravske doline so prišli iz Trušenjske doline severozahodno od Velikovca in svoje nove sedeže večinoma zgradili protipravno na šentpavelski zemlji. Četrte veje rodbine, ki je imela svoj sedež na gradu Cmurek, v trenutku izumrtja Babenberžanov ni bilo več. Njen zadnji moški pripadnik, Rajnbert II., je umrl leta 1240. Prav tako kot gospodje Trušenjski so bili štajerski ministeriali tudi plemiči s centroma na gradovih Konjice in Treun (nad Pograjeno nasproti Vidma pri Ptujju). Medtem ko je grad Konjice stal na alodialni konjiški zemlji, je bil Treun deželnoknežji (UBSt IV, št. 43; Mlinarič, 1991, 33; Kos, 2005, 298, 380).

Salzburški nadškof je imel v rokah obsežno gospodstvo s središčem na Ptujju, ki pa ga je spričo moči svojih ministerialov Ptujskih sredi 13. stoletja vedno težje obvladoval. Vsaj od konca 12. stoletja so Ptujski svoje že tako nemajhno ozemlje v porečju Drave in Pesnice širili z osvajanjem in potiskanjem meje proti vzhodu na račun Ogrske. Del osvojenega ozemlja so prepustili Nemškemu viteškemu redu, kjer je v Veliki Nedelji nastala njihova komenda. Drugi del so obdržali kot fevd salzburških nadškofov. Njegovo središče je postal Ormož (Klasinc, 1985, 10). Prav leta 1246 so Ptujski od salzburških nadškofov v fevd dobili še grad Vurberk, severozahodno od Ptujja. Sredina 13. stoletja je dejansko že bil čas, ko so se v praksi obnašali kot štajerski in ne salzburški ministeriali, nadškofoje pa niso imeli moči, da bi jih ukrotili. Salzburška nadškofija je imela precejšnjo posest tudi ob spodnještajerski Savi (Gradivo VI, št. 18; Zehetmayer, 2003, 111–112), ki jo je dobila od Heme Krške. Zajemala je širok pas severno od reke, ki se je na zahodu končal ob izlivu Mirne v Savo, na vzhodu pa ob Sotli. Njeno prvotno središče je bilo v Rajhenburgu, kasneje pa v Brežicah. Brežice so bile načrtno ustanovljene kot neagrarna naselbina v času nadškofa Eberharda II. (1200–1246) (Štih, 2014, 187–191). Tam in na Ptujju sta salzburški nadškof in avstrijsko-štajerski vojvoda že v dvajsetih letih skupaj kovala breške pfenige. Konec štiridesetih let je tam že stal grad (Koropec, 1976, 95).

Najbolj posestveno razdrobljeno v vsej regiji je bilo področje nekdanje grofije Savnije severno od Save, ki je obsegalo Posavinje in Posotelje. Tu je prevladovala cerkvena posest. V Zgornji Savinjski dolini je veliko zaključeno gospodstvo imel oglejski patriarh, čigar posesti so se v Zadreci in Zgornji Savinjski dolini prepletale s posestmi benediktinskega samostana v Gornjem Gradu. Del dotičnih posesti so (kot gornjegrajski odvetniki) nadzorovali plemiči iz koroške grofovske rodbine Vovbrških. Vovbrški so poleg tega imeli v lasti Celje, ki je bilo njihovo tamkajšnje najstarejše jedro (Dopsch, 1970, 329; Ravnikar, 2010, 31–32). Posest Krške škofije, ki je izvirala iz nekdanjih ogromnih posesti Heminega rodu, je bila še večja od gornjegrajske, oglejske ali salzburške. Raztezala se je v Obsotelju ter severno in vzhodno od Celja. V neposredni upravi je krški škof obdržal gospodstva in gradove Vitanje, Bizeljsko, Podčetrtek, Pilštanj in kasneje Anderburg (Kosi, 2008, 534). Veliko večino krških gospodstev je škofija že zgodaj predala v fevd. Oblast nad nekaterimi izmed njih je do srede 13. stoletja v veliki meri izgubila. Najpomembnejših so se polastili predvsem Ptujski in Svibenski (Planina, Podsreda) ter Žovneški (Lemberg pri Poljčanah) (Gradivo VI, št. 141; Kos, 2005, 310). Rogatec, prav tako eden pomembnejših krških fevdov v Posotelju, je že pred koncem 12. stoletja prišel v roke veji Konjiških.

Ti so se od tedaj po Rogatcu imenovali in ga obdržali celo 13. stoletje. Na rogaško gospostvo so navezali še prvotno Konjiško Zbelovo in deželnoknežji fevd Štatenberg v porečju Dravinje, tako da je nastal obsežen posestni sklop (Kosi, 2008, 536).

Med rodbinami, ki so v posavinski prostor prišle od zunaj, so bili Ptujski, ki so pri Šoštanju imeli Kacenštajn. Prav tako je njihova stranska veja dobila krški Kunšperk (Freed, 1990, 93–95). To pa nista bila edina gradova v Posavinju in Posotelju, ki ju je širša ptujaska rodbina imela. Sredi 13. stoletja so Kunšperški posedovali še Hekenberg pri Vranskem, Velenje in Turn, ki so bili njihovi alodi in kjer so prebivali kunšperški gradiščani. Najverjetneje sta obe veji rodbine do omenjenih posesti prišli, ker so bile te dediščina po ptujskih prednikih, gospodih Ehrneških (Ravnikar, 2007, 85–123). Med posestjo posameznih rodbin v Posavinju, je potrebno izpostaviti še alode, ki so bili last svobodne rodbine Žovneških. Ti so najbrž izvirali iz Heminega rodu. Poleg Lemberga pri Polčanah je bil prvotni center njihovih alodialnih posesti spodnjesavinjski Žovnek. Gospostvo s središčem v Polzeli je bilo v rokah štajerskih ministerialov Ortov. Vojnik je še velik del prve polovice 13. stoletja pripadal tamkajšnji svobodni rodbini Vojniških, ki je leta 1241 izumrla. Zatem je z njihovim obsežnim alodom razpolagal štajerski vojvoda (Pirchegger, 1962, 211–213). V rokah štajerskega vojvode je bilo tudi veliko Laško gospostvo, ki je z Radečami in Žebnikom segalo celo na drugo stran Save. Po obsegu je bilo največje v vsem Posavinju in je obsegalo tudi velik del Posavskega hribovja. Vključevalo je pet gradov (Žebnik, Laško, Klauzenštajn, Žaženberk, Freudenek) ter na svojem skrajnem severu trg Žalec. To je bil najjužnejši sklop posesti avstrijsko-štajerskih vojvod, ki so mu zaradi strateške lege namenjali precejšnjo pozornost. Že leta 1224 so tako zgradili kamniti most čez Savo v Zidanem Mostu, ki je povezoval njihove posesti s Kranjsko (Kosi, 2008, 536).

Sredi 13. stoletja so na območju današnje slovenske Štajerske štajerskega vojvodo za svojega deželnega kneza priznavali skoraj samo plemiči štajerskega ministerialnega izvora, in sicer ne glede na to, ali so svoj matični grad dobili od štajerskega vojvode ali ne. Med najpomembnejšimi so bile predvsem vse tri veje trušenjske rodbine, Mariborski, Konjiški, Rogaški, Orti in v letih po izumrtju Babenberžanov za kratek čas tudi Treunski. Edini izvorno neštajerski ministeriali, ki so se že v času izumrtja Babenberžanov prištevali k štajerski deželni zvezi, so bili Ptujski. Slednji so že vsaj od osemdesetih let 12. stoletja naprej bili pogosto navzoči na zborovanjih deželnega kneza in štajerskega plemstva po deželi. Glede na njihovo udeležbo se da sklepati, da se je rodbina že od tega časa čutila pripadajočo štajerski deželni zvezi (Zehetmayer, 2003, 100–102). Brez dvoma so se Ptujski v trenutku izumrtja Babenberžanov obnašali kot pomembni člani štajerske deželne zveze in ne kot poslušni salzburški ministeriali.

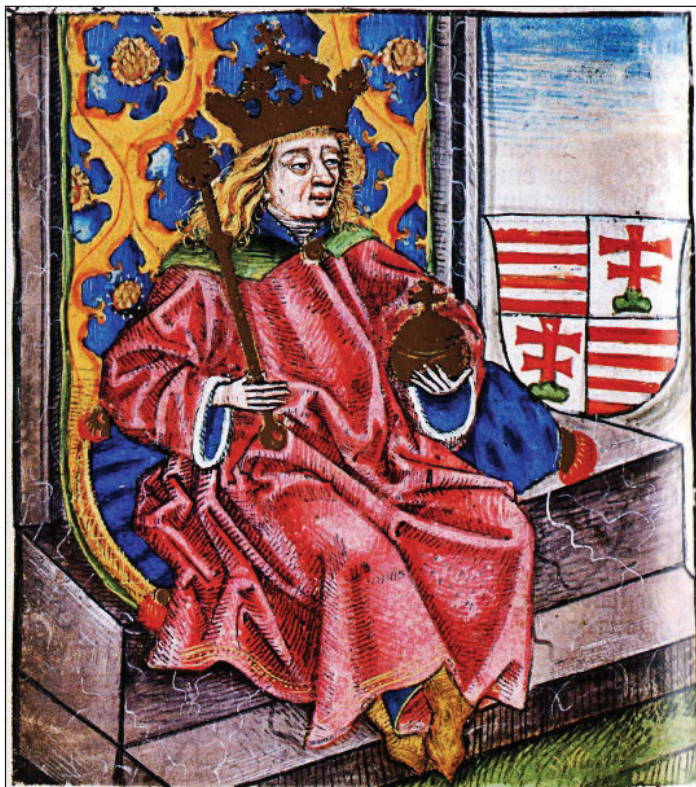
Zaradi vedno večjega ptujskega osamosvajanja je Salzburg temu skušal napraviti konec. Zadeve se je odločneje lotil stari nadškof Eberhard II. in to le nekaj mesecev po smrti vojvode Friderika. Oktobra 1246 je Hartnida I. Ptujkega primoral, da je prepustil Salzburgu svoje posesti v Lungauu. Hartnid je moral tudi obljubiti, da bo na nadškofovo željo enega od svojih dveh sinov v roku dveh mesecev poročil s salzburško ministerialko (Gradivo VI, št. 16, 18). Čas, v katerem se je nadškof odločil ukrepati, je bil taktično izbran, saj Ptujski v tistem trenutku niso imeli zaslonbe v močnem štajerskem vojvodi. Glede na okoliščine, v

katerih se je opisano dogajalo, se zdi zahteva, da se eden izmed Ptujskih poroči s salzburško ministerialko, logična, a hkrati tudi nerealna. Že v času svojega obiska na Dunaju, leta 1237, je cesar Friderik Štajercem dovolil tudi svobodno sklepanje zakonskih zvez (Gradivo V, št. 671). Eberhard je Ptujске slabo desetletje kasneje kljub temu silil k poroki po svoji izbiri, saj jim statusa članov štajerske deželne zveze ni priznaval. Še vedno je zagovarjal stališče, da jim lahko kot gospod svojim ministerialom zakonske partnerje določi sam.

Ptujski so bili v tistem trenutku že tako močni, da jim nadškofova prizadevanja niso mogla do živega. Hartnidov sin Friderik V. (ki se nikdar ni poročil s salzburško ministerialko) je bil v naslednjih desetletjih globoko vpleten v številne zadeve štajerske vojvodine, medtem ko se v spremstvu salzburškega nadškofa dolgo časa sploh ni pojavljal. Njegov brat, Hartnid II., je najverjetneje ravnal podobno. Čisto drugače kot Ptujski so se do srede 13. stoletja znašli salzburški ministeriali Rajhenburški. Za razliko od Ptujskih so bili Rajhenburški le vitezi brez velikega ogleda. V listinah so mnogokrat pričali na zadnjih mestih, nadškofje pa so jih držali trdno pod svojo oblastjo (Hajdinjak, 2013, 720–723). Rajhenburški se v drugi polovici 13. stoletja nikdar niso povzpeli med pomembnejše rodbine, temveč so, podobno kakor mnogi krški ministeriali, ostali pomembni le na lokalni ravni.

Na posestih Krške škofje na današnjem slovenskem Štajerskem je do konca 13. stoletja nastalo 28 gradov. Velika večina (vsaj 19) je stala že sredi 13. stoletja. Rekli smo že, da je dotična škofija do takrat že izgubila nadzor nad številnimi svojimi pomembnimi fevdi – Planino, Podsredo, Rogatcem in Lembergom pri Poljčanah. Poleg tega je bil v rokah deželnoknežjih Konjiških tudi manj pomembni Freudenberg na grebenu Brinjeve gore. Nad ostalimi gradovi in tamkajšnjimi ministeriali je bila krška oblast takrat, kot kaže, še povsem trdna. Vitanje, Podčetrtek, Pilštanj in Bizeljsko so bili pod gradiščansko oblastjo, Kunšperk, Prežin, Žamerk, Žusem, Dobrna, Ranšperk, Lemberg pri Dobrni, Helfenberg, Kozje in Ploštanj pa so upravljali krški ministeriali, ki tedaj niso imeli dovolj moči, da bi se zoperstavili krškemu škofu. Kot najbolj pomembnega med slednjimi gradovi je treba izpostaviti Kunšperk. Ta je bil sredi 13. stoletja med t. i. glavnimi krškimi fevdi (Planina, Podsreda, Lemberg pri Poljčanah, Kunšperk in Rogatec) še edini, ki ga je škofija v tistem času nadzorovala (Gradivo VI, št. 144). Ščasoma se je situacija zanjo poslabšala.

Pri Žovneških je bilo drugače kot pri ministerialnih rodbinah, saj so bili svobodni gospodje. V 12. stoletju in prvi polovici 13. stoletja jih najdemo v oglejskih, andeških in krških listinah (CKL, št. 1–6, 9, 12–14, 18–19, 21–24). Pojavljali so se tudi v nekaj listinah štajerskega vojvode Leopolda VI., ne pa tudi pri njegovem sinu Frideriku. Domnevamo, da je bil razlog za to Friderikova vihrava politika, zaradi katere je zadnji Babenberžan slednjič tudi izgubil življenje (BUB I, št. 169; BUB II, št. 225, 248, 260, 271; CKL, št. 20). Kaže, da Žovneški, tudi v prvih letih po vojvodovi smrti, niso bili v štajerski politiki prav nič bolj aktivni. Na ta način so se izognili dolгим bojem, ki so divjali za babenberško dediščino. Na vojvodino Štajersko gospodje Žovneški sredi 13. stoletja torej niso bili vezani na noben način, čeprav bi se, glede na svoj status (za razliko od Ptujskih), zlahka odločili za vstop v štajersko deželno zvezo. Glede na ohranjeno gradivo lahko trdimo, da so Žovneški sredi 13. stoletja (kot svobodni gospodje) v plemiški družbi Štajerske in Koroške vsekakor imeli upoštevanja vreden status in to kljub temu, da vodilnih političnih vlog takrat niso igrali (Lichtenstein, 2000, 75, 82, 84–85, kitice 191, 217, 227–228; Dopsch, 1998, 28–30).

Sl. 1: Ogrski kralj Bela IV. (Wikimedia Commons).

Kljub statusu so tako v več primerih takratnih pomembnih dogodkov očitno stali ob strani in v letih po izumrtju Babenberške dinastije ni bilo nič drugače. V tem obdobju se po političnih uspehih še zdaleč niso mogli kosati z bolj agresivnimi rodbinami, ki so v takratno politično dogajanje pogostejše in aktivnejše posegale, čeprav so bile formalnopravno morda skromnejšega izvora. Na tem mestu je treba tudi poudariti, da so bili gospodje Žovneški v času izumrtja Babenberške dinastije, poleg grofov Vovbrških, še edina rodbina svobodnega izvora s posestmi na današnjem slovenskem Štajerskem. Vse ostale rodbine svobodnega izvora, ki so bile pred tem aktivne predvsem v Posavinju (Vojniški, Dravsko-Šoštanjski, Šaleški), so do tega trenutka izumrle (Ravnikar, 2007, 44–52).

Že v času babenberške dinastije so štajerski vojvode imeli v svojih rokah odvetništvo nad Krško škofijo in njenimi obširnimi posestmi (Kosi, 2008, 537). Poleg tega so bili odvetniki žiškega in jurkloštrskega samostana, odvetniške pravice pa so imeli tudi nad delom posesti samostana v Gornjem Gradu (Ravnikar, 2010, 29–33). Vse to je vsakokratnemu štajerskemu vojvodi v Posavinju in Posotelju omogočalo velik

vpliv, poleg tega pa je tam že imel tudi laško gospostvo. Dejansko je vsaj posredno nadzoroval skoraj pol Posavinja. Po smrti zadnjega Babenberžana so se razmere za Krško škofijo poslabšale, saj njenega odvetnika in zaščitnika ni več bilo. Tako Krška škofija kot samostani v Žičah, Jurskloštru in Gornjem Gradu, so v naslednjih letih trpeli pod napadi lokalnih plemičev, ki so njihovo stisko sklenili. Tako so si krške in samostanske posesti in gradove s silo prilaščali. Ko je leta 1254 Štajersko v roke dobil ogrski kralj Bela, je bilo rešenih več primerov plemiškega nasilja nad omenjenimi ustanovami, nekateri pa so se zatem vlekli še v sedemdeseta in celo osemdeseta leta (Gradivo VI, št. 244a; UBSt III, št. 147, 155; CKL, št. 28; UBSt III, št. 216; UBSt IV, št. 587; MDC V, št. 469; CKL, št. 52).

S salzburškimi posestmi je bilo drugače. Na današnjem slovenskem Štajerskem jih je bilo prvič mnogo manj kot krških. Poleg tega se je novoizvoljeni salzburški nadškof Filip Spanheimski (ki je ta položaj zasedel leta 1247) kmalu po svoji izvolitvi ognjevitost spustil v boj s svojimi političnimi nasprotniki (GZM I, št. 81; Wagner, 1983, 438–439). Tako jim je dal mnogo manj priložnosti, da bi salzburške posesti napadali brez kazni. Nazadnje so bili tukaj še Ptujski, ki so se v boje po izumrtju Babenberžanov aktivno vključevali tudi sami. Vsekakor so imeli dovolj moči za obrambo posesti, ki so jih od Salzburga imeli v fevdu. Prejemniki tamkajšnje salzburške fevdne posesti sicer niso bili samo oni, a nedvomno so je imeli daleč največ. K njihovi moči so poleg tega prispevale še njihove alodialne posesti v Posavinju. Salzburški fevdi v njihovih rokah tako vsekakor niso bili lahek plen. Poročila, ki bi govorila o raznih nasilstvih na salzburških posestvih iz tega časa, se niso ohranila. Po drugi strani je dokazov, da se je to dogajalo na krških in samostanskih posestvih, kar precej. Zaključimo torej lahko, da so salzburške posesti po letu 1246 utrpeli mnogo manjšo škodo kot krške in samostanske, ki so s smrtjo štajerskega vojvode izgubile svojega najpomembnejšega branitelja.

KRATKA POLITIČNA ZGODOVINA ŠTAJERSKE PO LETU 1246

Štajerski pesnik Ulrik Liechtensteinski je v svoji pesnitvi z naslovom Služba dami poročal, da je na Štajerskem in v Avstriji po smrti vojvode Friderika zavladovala velika stiska (Liechtenstein, 2000, 580–581, kitica 1677). Ogrski kralj Bela je kljub svojemu porazu na bojnem polju babenberške dežele imel za svoj bojni plen. Po poročanju virov je v času po smrti vojvode Friderika opustošil Avstrijo in Štajersko ter dal več tisoč ljudi odpeljati (Gradivo V, št. 884; Hermannii Altahensis annales ad a. 1246–1252, MGH SS 17, 393; Continuatio Praedicatorum Vindobonensium ad a. 1246, MGH SS 9, 727; Dopsch, 1999, 203). Zdaj je vprašanje prihodnosti babenberških dežel naenkrat postalo eno najaktualnejših vprašanj v cesarstvu. Vpliv nad njimi so si skušali zagotoviti papež, ogrski kralj in stari cesar, v prepir pa sta se vmešali še Babenberžanki Margareta in Gertruda. Prva, katere mož Henrik je bil po upor proti svojemu očetu še vedno zaprt (umrl je leta 1242), je kmalu po smrti svojega brata zapustila samostan v Würzburgu in odhitela v Avstrijo. Druga, ki je še leto prej zavrnila zakon s cesarjem, pa je za veljavno štela svojo zaroko s češkim princem Vladislavom. Češkemu kralju je uspelo doseči poroko med Vladislavom in Gertrudo neposredno po Babenberžanovi smrti. Čeprav je bila Vladislavu

situacija v Avstriji naklonjena, se mu tam ni uspelo uveljaviti. Že v začetku januarja 1247 je namreč umrl (Lechner, 1994, 299–300).

Cesar je imel babenberška ozemlja za državne fevde zapadle cesarstvu, vendar se zaradi težke situacije ni čutil dovolj močnega, da bi aspiracije do njih uresničil. Bela, ki je prav tako imel aspiracije do babenberških ozemelj, je zaveznika našel v papežu Inocencu in protikralju Henriku, vendar se prav tako ni uspel uveljaviti. Po Vladislavovi smrti se je Gertruda poleti 1248 poročila z grofom Hermanom Badenskim. Papež mu je potrdil oblast nad Avstrijo, ki naj bi skladno z dedno pravico pripadla Gertrudi. Ko je cesarjev namestnik Oton Ebersteinski spoznal, da so njegova prizadevanja v Avstriji zaman, je s spremstvom avstrijskih in štajerskih plemičev odpotoval k cesarju v Italijo in mu nameraval predlagati ustoličenje deželnega kneza za babenberške dežele. Poslanstvo je poleti leta 1248 v Veroni zaman čakalo na avdienco pri cesarju. Oton je nato odstopil od svoje funkcije cesarjevega glavarja, delegacija pa se je razočarana vrnila domov. Cesar je za novega glavarja v Avstriji imenoval bavarskega vojvodo Otona II., isti naslov je na Štajerskem dobil goriški grof Majnhard III. (Dopsch, 1999, 204–205; Hoensch, 1989, 38). Drugi Gertrudin mož, Herman Badenski, je pred koncem avgusta leta 1249 prispel v Avstrijo ter si tam in na Štajerskem skušal pridobiti vojvodsko oblast. Ni imel veliko uspeha in tudi sam je že oktobra 1250 umrl. Cesar je goriškemu grofu jeseni 1249 podelil tudi namestništvo v Avstriji. Politični izid v cesarstvu je ostal odprt, ko je tudi cesar decembra 1250 umrl (Koch, 2006, 347; Görich, 2006, 115).

Da bi v svoji vojvodini vzpostavili mir, so se avstrijski deželni stanovi po pomoč obrnili k češkemu kralju Vaclavu. Njegov drugi sin in moravski mejni grof Otokar Přemysl je bil po smrti svojega brata prestolonaslednik. Konec leta 1251 je vkorakal v Avstrijo ter zasedel vso deželo. Istočasno je začel uporabljati naslov avstrijskega vojvode (Dopsch, 1999, 206, 445; Hoensch, 1989, 10, 40–42).³ Potem ko si je Otokar Přemysl (ki od leta 1253 nosil tudi naslov češkega kralja) uspel zagotoviti Avstrijo, si je skušal svojo tamkajšnjo oblast utrditi še s poroko. Tako se je februarja 1252 poročil s 23 let starejšo Margareto in s tem legitimiral svoj vojvodski naslov. Medtem je Gertruda postala zaveznica ogrskega kralja in se poročila z njegovim sorodnikom rutenskim knezom Romanom Hališkim. A temu se tudi z ogrsko vojaško pomočjo v Avstriji ni uspelo uveljaviti, zato se je od Gertrude ločil in se odpravil nazaj v domovino (*Continuatio Claustroneoburgensis Prima* ad a. 1253, MGH SS 9, 612; *Continuatio Sancrucensis Secunda* ad a. 1253, MGH SS 9, 643; Hoensch, 1989, 44–51). Na Štajerskem so več sreče imeli Ogri, čeprav je tudi češki kralj tam imel svoje privržence. Sporazum med češko in ogrsko stranjo je bil sklenjen aprila 1254. Češki kralj je obdržal tako Avstrijo kakor tudi štajerske posesti v Traungauu. Tudi pittensko področje je bilo zdaj njegovo (Dopsch, 1999, 206–207, 307, 447–449; Lechner, 1994, 307). Po smrti salzburškega nadškofa Eberharda je bil za novega nadškofa, kot rečeno, izvoljen Filip, sin koroškega

3 Poznejši češki kralj Otokar II. Přemysl je v času, ko je bil še samo moravski mejni grof, uporabljal samo ime Přemysl. Po prevzemu oblasti v Avstriji je (po dedovem zgledu) začel uporabljati tudi ime Otokar. V šestdesetih in na začetku sedemdesetih let, ko je bil na vrhuncu svoje moči, je uporabljal le ime Otokar, proti koncu življenja pa ponovno obe imeni.

vojvode Bernharda in bratranec Otokarja Přemysla. Po očetovi smrti, leta 1256, je koroški vojvodski prestol zasedel Filipov brat Ulrik in, ker je tudi Filip upal na nasledstvo na vojvodskem prestolu, se je branil posvečenja. Posledično je bil leta 1257 odstavljen, mesto salzburškega nadškofa pa je zasedel dotedanji sekovski škof Ulrik, proti kateremu se je Filip nato dolgo bojeval. Naslovu salzburškega izvoljenega nadškofa se je moral dokončno odpovedati leta 1267 (Hoensch, 1989, 109–110; Štih, 2003, 71).

Štajerska je po miru iz leta 1254 torej pripadla ogrskemu kralju, ki je kot tamkajšnjega glavarja postavil slavonskega bana Štefana (Iohannis abbas Victorienis Liber certarum historiarum ad a. 1261, MGH SS rer. Germ. 36/1, 169; Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 6717–6720, MGH Dt. Chron. 5/1, 89; UBSt IV, št. 514). Z agitiranjem in podkupovanjem je Bela očitno že v času Otokarjeve poroke z Babenberžanko Margareto na svojo stran pridobil več pomembnejših lokalnih plemičev (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 2044–2153, MGH Dt. Chron. 5/1, 27–29, 1417–1418). Po miru s češkim kraljem Otokarjem si je prizadeval v svoji novo pridobljeni vojvodini razmere umiriti in se je v ta namen v začetku precej očitno naslonil na nekatere plemiče iz njenega juga. Ti so z Ogrji že desetletja pred tem imeli raznovrstne stike, čeprav ne vedno prijateljskih. Možno bi bilo tudi, da je Bela plemiče, ki jih je poznal iz časov preteklih bojov, na svojo stran pridobil že v času, ko se je njegov sorodnik Roman Hališki poročil z Gertrudo Babenberško (torej poleti 1252).

Glavar v času ogrske vlade na Štajerskem (1254–1260) je bil torej ban Štefan. Štefan je bil iz mogočne plemiške rodbine Gutkeled, ki je bila švabskega izvora in je na Ogrsko prišla sredi 11. stoletja. Ban vse Slavonije je bil od 1248. do 1259. leta. Njegov naziv bana vse Slavonije napeljuje na misel, da je bil v sorodu z ogrsko kraljevo hišo Arpadovcev, saj tega naziva razen njegovega neposrednega predhodnika Dionizija iz rodbine Türje ni nosil nihče razen njenih članov. Tega z gotovostjo sicer ne moremo potrditi. Štefan je imel sina Joahima Pektarja, ki je prav tako nosil naslov slavonskega bana. Kakor se zdi, se je Joahim okrog 1269 poročil z Marijo, hčerjo Romana Hališkega in Gertrude Babenberške. Prav dejstvo, da je imela Gertruda zaradi tega ponovno dobre zveze na Ogrskem, je najbrž spodbudilo Otokarja Přemysla, da jo je dokončno izgnal iz Štajerske (Karbić, 2000, 19–24; Meier, 1927, 20–21).

Štefan je bil na Štajerskem nepriljubljen. V času opravljanja funkcije deželnega glavarja se je predvsem zavzemal za pravice samostanov in drugih cerkvenih ustanov. Številni deželnoknežji ministeriali so bili zdaj prisiljeni vračati posesti ali dajati odškodnino, tako da je med njimi nejevolja proti ogrski nadoblasti vse bolj rasla (Dopsch, 1999, 453; Pferschy, 2003, 10–11). Sklepali bi lahko, da so isti ministeriali, ki so se zdaj pritoževali, v času ogrskega prevzema oblasti na Štajerskem pričakovali popustljivega gospodarja. Samo ugibamo lahko, kaj je ogrska stran štajerskim deželanom pred budimskim mirom obljubljala. Zdaj pa, ko se to očitno ni izpolnilo, so se Štajerci začeli vedno bolj deliti na podpornike salzburškega nadškofa Ulrika Sekovskega, ki so ga podpirali Ogrji, in na privrženice Ulrikovih nasprotnikov, Filipa Spanheimskega, koroškega vojvode Ulrika in kralja Otokarja Přemysla.

Upor proti Ogrom se je začel konec leta 1257 ali v začetku naslednjega leta in ban Štefan je bil pregnan. Žarišče upora je bil Marenberg v Dravski dolini na čelu s tamkaj-

šnjim plemičem Sigfridom. Temu so, kot kaže, pomagali predvsem Ptujski. Kralj Bela je na Štajersko spomladi leta 1258 poslal vojsko pod poveljstvom svojega sina Štefana, ki je deželo ponovno osvojil. Štajerske deželane je Štefanu vsaj začasno uspelo pomiriti, vendar se je zaradi slabih izkušenj s plemiči na jugu vojvodine zdaj naslonil na tiste s severa. Štajersko plemstvo se je, očitno povezano s češkim kraljem, pozno jeseni 1259 ponovno uprlo Ogrom. Med štajersko stranjo in češkim kraljem so se začela pogajanja, saj Štajerci za deželnega kneza niso hoteli še enega samovoljnega tirana (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 5581–5938, MGH Dt. Chron. 5/1, 74–78, 1418; Pirchegger, 1936, 228–229; Pferschy, 1978/79, 81; Pferschy, 1977, 373; Mlinarič, 1997, 29). V Avstrijo, ki je tedaj že bila pod oblastjo češkega kralja, so poslali nekaj svojih predstavnikov (očitno z namenom pogajanj). Imena domnevnih štajerskih odposlancev so nam znana iz listine, ki jo je kralj Otokar Přemysl marca 1260 izstavil na Dunaju in v kateri se je že imenoval štajerski vojvoda. Med njimi najdemo tudi Friderika V. Ptujkega in Gotfrida II. (III.?) Mariborskega. Bela in njegov sin Štefan se vojvodini Štajerski brez boja nista hotela odpovedati, a je Otokar Přemysl njuno vojsko julija 1260 premagal (UBSt III, št. 286; Pferschy, 1978/79, 82; Pirchegger, 1936, 230). Z ogrsko stranjo je marca naslednje leto ponovno sklenil mir, s katerim se je moral Bela oblasti na Štajerskem odpovedati. Zakon Otokarja Přemysla in Margarete Babenberške, ki je bil brez otrok, je bil nato še istega leta anuliran. Margareta je zapustila grad na Hradčanih. Teden dni po njenem odhodu se je Otokar Přemysl poročil z Belovo vnukinjo Kunigundo (UBSt III, št. 286; MDC IV/1, št. 2725; UBSt IV, št. 8–15; BUB II, št. 462, 464–465; Lechner, 1994, 307; Pferschy, 1978/79, 82; Pferschy, 2003, 10–11).

Vsaj del avstrijskega ter štajerskega plemstva in duhovščine je Margareto imel za pravo dedinjo babenberških dežel. Odslovitev Margarete Otokarja Přemysla najbrž ni stala le veliko simpatij, temveč je morala povzročiti tudi vsaj malo dvomov glede zakonitosti njegove vladavine v Avstriji in na Štajerskem. Če zaradi velike razlike v letih in trenutne politične situacije njegovi nameni niso bili bolj ali manj jasni že pri poroki z njo, pa po ločitvi od nje ni moglo biti več nobenega dvoma, da je z njegove strani šlo izključno za špekuliranje. Babenberških časov spominjajoči se avstrijski in štajerski deželani so zaradi razvoja dogodkov mogli dobiti vtis, da je Otokar Margareti, potem ko jo je izrabil kot sredstvo do cilja, zdaj ukradel njeno zakonito dediščino. Njegovo ravnanje z Gertrudo (ki jo je leta 1269 izgnal iz Štajerske) je zatem le še prililo olja na ogenj, saj Otokar Přemysl tudi v njenem primeru ni pomišljal in se je Gertrude znebil takoj, ko se mu je zaradi svojih zvez z ogrskimi visokim plemstvom zazdela prenevarna.

NAJPOMEMBNEJŠE RODBINE DANAŠNJE SLOVENSKE ŠTAJERSKE V DRUGI POLOVICI 13. STOLETJA

Glede na ohranjene vire je težko reči, kako se je v času, ko se je začel boj za babenberško dediščino, odzvalo štajersko ministerialno plemstvo z juga takratne vojvodine. Tako imenovani Štajerski deželani oziroma Štajerci (Styrienses) se v raznovrstnih virih za ta čas sicer omenjajo, vendar pogosto le kot skupina, v kateri posamezniki tako rekoč nikdar niso izpostavljeni (tako je sicer tudi v številnih poznejših primerih). Tako na primer ne

vemo, koliko članov avstrijskoštajerske delegacije, ki je poleti 1248 v severni Italiji skušala doseči avdienco pri cesarju, je bilo iz območja današnje Slovenije. Edini, za katerega lahko z gotovostjo trdimo, da je bil del delegacije, je neki Oton iz Slivnice, katerega je skupaj z nekaterimi drugimi na poti zajel Filip Spanheimski, pristaš papeške stranke (*Continuatio Garstensis* ad a. 1248, MGH SS 9, 598; *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses* ad a. 1248, MGH SS 9, 790; UBSt III, št. 32). Za vso drugo polovico 13. stoletja (in še čez) velja, da se Štajerci v sklopu različnih dogodkov, pri katerih so sodelovali, v narativnih virih najpogostejše omenjajo kot celota (in večkrat skupaj z Avstrijci), tako da posebej omenjenega štajerskega ministeriala, pa naj bo s področja današnje slovenske Štajerske ali ne, srečamo izjemoma (*Continuatio Vindobonensis* ad a. 1278, 1287, MGH SS 9, 709–710, 714; *Annales Otakariani* ad a. 1254, MGH SS 9, 182; *Continuatio Mellicensis* ad a. 1292, MGH SS 9, 510; *Continuatio Garstensis* ad a. 1253, MGH SS 9, 600; *Continuatio Florianensis* ad a. 1278, MGH SS 9, 748; MDC IV/1, št. 2725; MDC V, št. 158; MDC VII, št. 250). Kakšno je bilo tamkajšnje razpoloženje do zgoraj omenjenih velikašev, ki so Avstrijo in Štajersko skušali pridobiti v letih po Babenberžanovi smrti, iz virov ni mogoče zanesljivo razbrati. V takratnih ohranjenih oziroma dostopnih listinah Hermana Badenskega ter Gertrude in Margarete Babenberške tako ne najdemo omenjenega niti enega pripadnika južnoštajerske ministerialitete. Isto velja za besedila, ki govorijo o princu Vladislavu in Romanu Hališkem. Na splošno lahko torej zaključimo, da so bile politične simpatije spodnještajerskega plemstva nekje med letoma 1246 in 1254 precej razdeljene, poleg tega pa so se vsaj do neke mere tudi spreminjale. Dogodkom po letu 1254 je mnogo lažje slediti. Po tem letu se je nekaterim rodbinam na današnjem slovenskem Štajerskem povečala politična moč, tako da so njihovi člani (vsaj nekaj časa) močno izstopali iz povprečja. Na svoj vpliv so ti plemiči opozarjali predvsem z opravljanjem deželnih služb, pojavljanjem na deželnih zborih, sodelovanjem pri političnih dogodkih, pridobivanjem gradov in ustanavljanjem samostanov.

Kot prvo močnejšo rodbino moramo izpostaviti že večkrat omenjeno ministerialno rodbino Ptujskih, ki pa se je, kot rečeno, konec 12. stoletja začela obnašati kot del štajerske deželne zveze. Že v začetku 13. stoletja so nekateri njeni pripadniki imeli stike celo s kronanimi glavami, kar je bilo za obravnavani čas in prostor redko (čeprav ne čisto edinstveno). V drugi polovici 13. stoletja je bila rodbina Ptujskih na območju današnje slovenske Štajerske nedvomno čisto brez konkurence. Takrat se je lahko primerjala z večino takratnih deželnoknežjih rodbin, prav tako pa ji še zdaleč niso bili kos tudi svobodni Žovneški. V rokah Ptujskih je bilo v teku 13. stoletja vsaj 14 gradov, poleg teh pa so v petdesetih letih (skupaj s Svibenskimi) nadzorovali še Planino in Podsredo (UBSt III, št. 189; UBSt IV, št. 581; GZM IV, št. 54; Kos, 2005, 363, 381, 393; Kosi, 2011, 68; Štih, 1996, 541–542; Hajdinjak & Vidmar, 2009, 12–13). Že Hartnid II. Ptujski je bil leta 1253 očitno eden izmed štajerskih deželnih glavarjev (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 2384–2445, MGH Dt. Chron. 5/1, 33). Najpomembnejši predstavnik rodbine je bil v drugi polovici 13. stoletja njegov brat Friderik V. (Zehetmayer, 2003, 103–112; Štih, 1996, 541; Hajdinjak & Vidmar, 2009, 6–7, 20).⁴ Slednji je sodeloval pri tako rekoč vseh

4 Pri Ptujskih sicer večkrat ni jasno, kje na časovnem traku je treba napraviti ločnice med njenimi člani, ki nosijo ime Friderik (ime se pojavi v vsaki generaciji). V mnogo primerih njihovega pojavljanja v listinah ni

pomembnejših štajerskih političnih zadevah nekje od začetka petdesetih pa vse do konca sedemdesetih let. Med letoma 1277 in 1279 je bil štajerski deželni sodnik, njegov sin Hartnid III. pa v istem času očitno celo štajerski deželni glavar (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 18521–98515, MGH Dt. Chron. 5/1, 245; Gradivo VI, št. 252, 259, 260. Hajdinjak & Vidmar, 2009, 20). Ptujski so bili v teku 13. stoletja vpleteni v nastanek treh samostanov. Šlo za postojanko Nemškega viteškega reda v Veliki Nedelji, ptujski dominikanski samostan ter ptujski samostan manjših bratov (UBSt II, št. 203, 271, 286; Mlinarič, 2009, 35–37; Mlinarič, 1989, 51–57).

Žovneški so bili velik del druge polovice 13. stoletja prav tako neizstopajoči kot v prvi polovici. Svojo politiko so (povsem) spremenili šele na začetku 14. stoletja. Do začetka 14. stoletja so število gradov in stolpov, ki so jih posedovali uspeli povečati na devet (CKL, št. 49, 66–67, 72; Pirchegger, 1962, 145, 233 – opomba 95; Kos, 2005, 274–275, 300–301 334–335, 366, 376, 409). Ob mislih na Žovneške imamo dandanes pred očmi pogosto uspehe njihovih potomcev v 14. in 15. stoletju. Morda bi torej pričakovali, da bo v drugi polovici 13. stoletja z njimi podobno, a ni tako. Žovneški v drugi polovici 13. stoletja niso ustanavljali samostanov ali opravljali deželnih služb. Prav tako se v 13. stoletju skoraj nikoli niso pojavljali na Štajerskih deželnih zborih, saj takrat še niso bili del štajerske deželne zveze in se tudi niso pravdali po njenem pravu. Mariborski so bili štajerski ministeriali in so poleg gradu Maribor (1164–1376), v drugi polovici 13. stoletja, v svojih rokah držali še pet gradov (Kos, 2005, 289–290, 327; Pirchegger, 1962, 215). Ustanovili niso nobenega samostana. V Mariboru je v njihovem času sicer nastal samostan manjših bratov, vendar ni dokazov, da bi bili Mariborski vpleteni v njegovo ustanavljanje (Mlinarič, 1983, 59–60).⁵ Najpomembnejši predstavnik rodbine je bil v petdesetih letih Gotfrid II., brat krškega škofa Ditrika II. (1253–1278). Gotfrid je po izumrtju babenberške dinastije, skupaj z nekaterimi drugimi, hitro stopil na stran ogrskega kralja Bele ter se v času njegove vlade na štajerskem uspel dobro uveljaviti. Od ogrskih oblasti je dobil službo štajerskega deželnega sodnika, ki jo je opravljal vsaj med letoma 1254 in 1256, morda pa še vse do leta 1259. Marca 1260 je bil (najbrž že njegov sin in soimenjak) med predstavniki štajerskega plemstva (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 2044–2123, MGH Dt. Chron. 5/1, 28–29, 1417; Gradivo VI, št. 258–260, 282; UBSt III, št. 193, 202, 203, 219, 279, 280; Obersteiner, 1969, 97–110), ko so se ti zadrževali Dunaju.⁶ Tam so se pogajali z Otokarjem Přemyslom, ki se je pripravljala na prevzem

možno z gotovostjo trditi, za katerega izmed Friderikov gre (isti problem se pojavlja tudi pri Kunšperških, kjer je pogosto ime Oton). Na tak problem naletimo ravno v petdesetih in šestdesetih letih, ko živita tako Friderik V. (1248–1288) kot njegov stric Friderik IV. (1211–1261). Več avtorjev (Zehetmayer, Štih, Hajdinjak) vidi v Frideriku, ki je v petdesetih letih nosil funkcijo maršala ter v začetku šestdesetih let stopil na stran češkega kralja, Friderika V. in ne njegovega strica. Tako stališče zavzemam tudi sam.

- 5 Čas prihoda manjših bratov v Maribor ni poznan, se je pa to zgodilo okoli leta 1250. Bratje so tja prišli na pobudo meščanov, ki se v nekem dokumentu iz leta 1470 izrecno navajajo kot ustanovitelji njihovega samostana.
- 6 Štajerski pesnik Otokar iz Geule v svojem delu z naslovom Avstrijska rimana kronika omenja plemiče, ki jih je kralj Bela leta 1253 uspel podkupiti, da so v boju za Štajersko stopili na njegovo stran. Gotfrida sicer ni med naštetimi, a kljub temu ni dvoma, da je bil med njimi tudi on. Njegov visoki položaj neposredno po ogrskem prevzemu oblasti je bil nedvomno plačilo za njegovo zaveznitvo.

oblasti v njihovi vojvodini (UBSt III, št. 286; Pferschy, 1978/79, 82 – besedilo in opomba 70; Pirchegger, 1936, 230–231).⁷

Vuzeniški so bili sorodniki Mariborskih in štajerski ministeriali. Njihov grad v Vuzenici je bil šentpavelski fevd, poleg tega pa so na Koroškem, severozahodno od Celovca, imeli še grad Seltenheim, ki je bil domnevno spanheimski fevd in od koder so v moški liniji izvirali. Najpomembnejši član rodbine je bil Kolon III. (UBSt IV, št. 11, 42, 180–181, 352; <http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1153>, 1. 3. 2015; Kohla, 1953, 286–287; Kosi, 2011, 68). Prav tako se je že zgodaj vpletal v štajersko politiko. Njegov oče (in soimenjak) je že pred mirom v Budimu (s katerim je ogrski kralj leta 1254 dobil Štajersko) skupaj z nekaterimi drugimi Štajerci stopil na ogrsko stran, za kar je dobil znatno odškodnino (*ein kreftigez guot*) (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 2044–2123, MGH Dt. Chron. 5/1, 28–29).

Štajerski ministeriali Rogaški so v drugi polovici 13. stoletja poleg krškega Rogatca posedovali še tri gradove Henrik I. se je skupaj s svojim sinom v petdesetih in šestdesetih letih udeležil petih štajerskih deželnih zborov (UBSt III, št. 151, 156; UBSt IV, št. 42, 180–181, 352; MDC V, št. 368–370; Kos, 2005, 365, 379). Njegova rodbina je premogla dovolj prestiža, da je ustanovila duhovno ustanovo. Zofija (Henrikova sestra) je namreč pred letom 1237 v Studenicah pod Bočem ustanovila špital, okrog leta 1245 pa ženski dominikanski samostan (Gradivo VI, št. 83, 98, 131; UBSt IV, št. 426, 463; Mlinarič, 2005, 7, 18–27).

Ko govorimo o marenberški veji Trušenjskih, mislimo s tem pravzaprav le na Sigfrida Marenberškega. Njegov oče Albert, ki je zgradil Marenberg, se s sinovimi kasnejšimi političnimi uspehi namreč sploh ni mogel primerjati. Sigfrid je po očetu podedoval tudi Nove Trušnje, ki so bile ravno tako kot Marenberg na šentpavelski zemlji zgrajene protipravno. Po materi je pri Šentvidu ob Glini podedoval grad Hardek (Gradivo VI, št. 136; <http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1140>, 3. 3. 2015; Mlinarič, 1997, 24). Sigfrid je bil predvsem v šestdesetih letih eden najdejavnejših plemičev štajersko-koroškega prostora. Konec petdesetih let je po poročanju Avstrijske rimane kronike sodeloval v upor proti ogrski oblasti na Štajerskem (UBSt III, št. 151, 268, 279; UBSt IV, št. 11, 42, 352; Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 5581–5613, MGH Dt. Chron. 5/1, 74, 1418), kasneje pa se ni več vojaško udeleževal ter je bil dejaven kot politik (UBSt III, št. 151, 268, 279; UBSt IV, št. 11, 42, 352). Skupaj s svojo materjo je v začetku petdesetih let ustanovil ženski dominikanski samostan v Marenbergu, vendar se s tem ni ustavil. Sredi šestdesetih let si je aktivno prizadeval ustanoviti še cisterco v Kanalski dolini, kar pa mu iz neznanih razlogov ni uspelo (Mlinarič, 1997, 28; Pirchegger, 1962, 159). Otrok najverjetneje ni imel, tako da je marenberška veja Trušenjskih po njegovi smrti izumrla. Ranšperško-Lemberški so bili krška ministerialna rodbina, katere gradovi (teh je bilo v drugi polovici 13. stoletja pet) so bili vsi krški fevdi. Najznamenitejši član rodbine v drugi polovici 13. stoletja je bil Nikolaj Lemberški, dober vojak, a obenem zaletav in vročkrven (Gradivo VI, št. 225; MDC V, št. 45, 391; Liechtenstein, 2000, 509, 536, kitice 1454, 1551; Kos, 2005, 267, 288, 309, 363; Ravnikar, 2001, 335–336).

7 Listino Zahn sicer označuje za ponaredek, vendar Pferschy kasneje dokazuje, da temu ni tako.

Ranšperško-Lemberški samostanov niso ustanavljali. Za kaj takega niso imeli politične moči, kaj šele posesti, ki bi jo svojemu samostanu zmogli podariti. Razen Nikolaja so skoraj vsi stali v ozadju dogajanja in bili pod kontrolo krških škofov.

Zadnji, ki jih moramo na tem mestu omeniti, so plemiči rodbine Svibenskih, katerih matični grad je stal zahodno od Radeč. Svibenski so bili v 12. in 13. stoletju ena najimennitnejših negrofovskih rodbin na Kranjskem. Svojemu matičnemu ozemlju so sicer ohranili alodialni status, čeprav se v virih nikoli niso imenovali kot svobodni in se je konec 12. stoletja njihov status vedno bolj bližal ministerialnemu. V istem času so se začeli navezovati na štajerske vojvode (čeprav so bili prav tako aktivni na Kranjskem). Kot priče jih najdemo tako v otokarskih, babenberških in spanheimskih kot v salzburških in drugih listinah. Poleg Svibnega so okrog leta 1260 obvladovali še sedem gradov. V drugi polovici 13. stoletja so bili aktivni štirje bratje Svibenski, ki pa so na politiko imeli različne poglede. Medtem ko je bil najstarejši Henrik III. pragmatičen in umirjen, so bili Ulrik, Leopold in Viljem avanturisti. Nekoč so morda sodelovali v bojih za babenberško dediščino, kasneje pa (na strani koroškega vojvode Ulrika) v raznih drugih spopadih (Kos, 2003, 182–189). Henrik se je po češkem prevzemu oblasti na Štajerskem odločil za lojalnost Otokarju Premyslu. Svibenski v drugi polovici 13. stoletja na Štajerskem niso opravljali deželnih služb, prav tako niso ustanavljali samostanov. Premoženje za kaj takega so verjetno imeli, a so bili hkrati preveč neenotni za izpeljavo projekta takih razsežnosti.

Ptujski so v drugi polovici 12. stoletja na krškem gradu Kunšperk osnovali svojo stransko vejo. Prvi predstavnik le-te je bil Oton I. (1182–1251), sin Friderika II. Ptujskega. Otonov brat Friderik III. je medtem ostal na matičnem Ptujju. Medtem ko so Ptujski, predvsem po letu 1200, svoje vezi s salzburško nadškofijo vedno bolj trgali in se pojavljali v okolici štajerskih vojvod (UBSt I, št. 619–620; MDC III, št. 1412, 1470; UBSt II, št. 26, 42; Gradivo V, št. 12; UBSt II, št. 54; MDC IV/1, št. 1539; Gradivo V, št. 51; UBSt II, št. 65; MDC IV/1, št. 1546; Gradivo V, št. 73; UBSt II, št. 70; MDC I, št. 412; UBSt II, št. 86; Gradivo V, št. 184; UBSt II, št. 118; MDC I, št. 436; UBSt II, št. 124; MDC I, št. 461; UBSt II, št. 146; UBSt Erg., št. 36; MDC IV/1, št. 1782; UBSt II, št. 166, 188; Gradivo V, št. 402, 403; MDC IV/1, št. 1899, 1900; UBSt II, št. 245; UBSt Erg., št. 39; MDC IV/1, št. 1938; UBSt II, št. 287, 288; Gradivo V, št. 558; UBSt II, št. 291, 293; MDC IV/1, št. 2110; UBSt II, št. 337, 338, 363; MDC IV/1, št. 2137; UBSt II, št. 366; Gradivo V, št. 697; MDC IV/1, št. 2193; Gradivo V, št. 739; MDC IV/1, št. 2209, 2212, 2265; UBSt II, št. 424, 426, 450, 452, 454; MDC IV/1, št. 2333; UBSt III, št. 4, 5; Gradivo V, št. 891; UBSt III, št. 51, 59; Zehetmayer, 2003, 100–108), tega za Kunšperške ne moremo reči. Oton I. se je namreč veliko pogosteje kot v spremstvu štajerskih vojvod ali krških škofov (Gradivo IV, št. 657, 659, 705; UBSt II, št. 65, 118; Gradivo V, št. 184; MDC I, št. 412, 461; BUB II, št. 267–268, 271; SUB III, št. 962)⁸ zadrževal v spremstvu

8 Več babenberških listin, v katerih se pojavlja Oton Kunšperški, sta vojvoda Leopold VI. in njegov sin Friderik izdala za oziroma v sodelovanju s salzburškim nadškofom Eberhardom II. (5) ali krškim škofom Henrikom II. (1). Glede na vse druge listine in Otonov izvor bi tako lahko sklepali, da se Oton v dotičnih primerih v okolici avstrijsko-štajerskega vojvode ni gibal kot član njegovega spremstva, temveč kot član spremstva salzburškega nadškofa oziroma krškega škofa.

salzburških nadškofov (oziroma pričal v njihovih listinah), čeprav je bil njegov domači grad Kunšperk eden izmed petih glavnih fevdov krške škofije (MDC III, št. 1430, 1470; UBSt II, št. 26, 42; Gradivo V, št. 12; UBSt II, št. 54; MDC IV/1, št. 1539; Gradivo V, št. 51; UBSt II, št. 65; MDC IV/1, št. 1546; Gradivo V, št. 73; UBSt II, št. 70, 86, 118; MDC I, št. 436; UBSt II, št. 124, 146; UBSt Erg., št. 36; MDC IV/1, št. 1782; UBSt II, št. 166, 188; SUB III, št. 792–793; MDC IV/1, št. 1938; UBSt II, št. 288; SUB III, št. 925; UBSt II, št. 291, 293; MDC IV/1, št. 2110; UBSt II, št. 337–338, 366; SUB III, št. 938; MDC IV/1, št. 2193; SUB III, št. 962; MDC IV/1, št. 2209, 2212, 2265; UBSt II, št. 424, 426, 450, 452, 454; MDC IV/1, št. 2333; UBSt III, št. 4–5; Gradivo V, št. 891; Gradivo VI, št. 16–18). Razloga za to sta bila gotovo njegov salzburski ministerialni izvor in dejstvo, da je bila krška škofija lastniška škofija salzburske nadškofije. Oton Kunšperški se je za razliko od svojih ptujskih sorodnikov v svetu političnih intrig morda znašel slabše, čeprav bi bilo verjetno, da se je tudi on skušal navezati na Babenberžane. Nazadnje ni imel moči, da bi se iztrgal salzburskemu vplivu.

Tudi Ranšperško-Lemberški so bili v začetku petdesetih let pod oblastjo krškega škofa. Nikolaj Lemberški pa se je krški oblasti očitno vedno bolj izmikal in se zatekal pod okrilje koroškega vojvode Ulrika. Leta 1258 je skupaj z Leopoldom Svibenskim sodeloval v Ulrikovem napadu na salzburskega nadškofa Ulrika Sekovskega pri Radstadtu na Salzburškem. Ker je bil to čas, ko je mladi ogrski kralj Štefan s svojo vojsko zasedal Štajersko, je večina štajerskih deželanov v tistem trenutku podpirala njegovega zaveznika nadškofa Ulrika, čeprav se je kmalu potem ponovno uprla ogrski nadoblasti. Po besedah Otokarja iz Geule sta se Leopold in Nikolaj pri napadu še posebej izkazala, saj sta izid bitke obrnila v korist Korošcev, ko se je že zdelo, da so zmagali Štajerci (Gradivo VI, št. 141; Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 6077–6129, MGH Dt. Chron. 5/1, 80–81, 1418).

V primeru salzburskih rodbin današnje slovenske Štajerske, ki so se v 13. stoletju vključile v štajersko deželno zvezo, je šlo dejansko izključno za Ptujске, saj Rajhenburški za kaj takega niso imeli moči. Takoj po letu 1246, ko je salzburska nadškofija še zadnjič skušala zaustaviti to ptujsko vključevanje, so bili Ptujski v štajerski deželni zvezi zelo dejavni in so se vključevali v tako rekoč vse pomembnejše štajerske zadeve (Zehetmayer, 2003, 100–103, 111–112). Na tem mestu je treba poudariti, da se skozi vse obravnavano obdobje tako pri salzburskih kot krških ministerialih kaže splošen trend trganja vezi s svojo (nad)škofijo, kjer je to le mogoče. Rodbinam in posameznikom, ki so za kaj takega imeli dovolj moči, se je zdelo mnogo bolj privlačno vključevanje v spremstvo štajerskega ali koroškega vojvode, svoje (nad)škofe pa so zapuščali. Primera, kjer bi se ta proces odvijal (ali vsaj začel odvijati) v nasprotni smeri, ne poznam. V obravnavanem času je bil predvsem spanheimski dvor v *Šentvidu ob Glini* še zadnji veliki center viteške dvorne kulture v *Vzhodnih Alpah* (Kos, 2003, 189). To je najverjetneje vplivalo na posameznike, ki so iskali viteško življenje. Primarni razlog za priključitev k štajerski deželni zvezi je po mojem mnenju tičal drugje, namreč predvsem v pravicah, ki jih je Štajercem zagotavljal Georgenberški ročin (ter njegova potrditev iz leta 1237). Ravno zaradi teh pravic so se Ptujski najbrž že v babenberškem času skušali vključiti v štajersko deželno zvezo.

Hartnid I. Ptujski je neposredno po smrti vojvode Friderika nekaj časa spadal v cesarjev tabor (Gradivo VI, št. 93). Njegov sin Friderik (V.) se je kmalu zatem (kakor tudi Kolon II. Vuzeniški in Sigfrid Marenberški) pustil podkupiti s strani ogrskega kralja Bele (leta 1253) in vesel stopil na njegovo stran (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 2044–2123, MGH Dt. Chron. 5/1, 28). Oče in sin sta delovala skladno. Poleg Ulrika I. Wildonskega je bil Hartnid I. očitno eden izmed vodilnih štajerskih plemičev, ki so približno v istem času ponaredili potrditev Georgenberškega ročina s strani cesarja Friderika Georgenberški ročin (vstavljen v ponarejeno listino) je vseboval vrinek, ki je določal, da imajo Štajerci v primeru smrti vojvode brez moškega potomca sami pravico odločati o tem, kdo bo novi vojvoda (Spreitzhofer, 1986, 78–91). Omenjena potrditev je bila voda na mlin ogrskemu kralju, ki je Friderika V. po svojem prevzemu oblasti na Štajerskem tudi nagradil. Ogrska stran se je kljub vsem svojim uslugam, kot že rečeno, nazadnje zamerila tudi Ptujskim, ki so, ko se je na prelomu med letoma 1257 in 1258 začel protiogrski upor, potegnili z uporniki. Tudi v času vladavine Otokarja Přemysla (in še kasneje) se je Friderik odlično znašel (Bele, 2016, 136–142).

ZAKLJUČEK

Proces prehajanja Avstrije in Štajerske iz rok v roke različnih rodbin se je končal šele leta 1278. To je bil tudi trenutek, ko so še zadnji posamezniki na tleh današnje slovenske Štajerske nehali stopati na strani različnih tekmecev, saj so Habsburžani tedaj uspeli pridobiti zase skoraj vso Babenberško dediščino (MDC V, št. 356–357; Kusternig, 1978/79, 276–300; Darovec, 2016, 27; Štih, 2006, 244). Čeprav leta 1260 še ni bilo jasno kako bodo v prihodnosti končali mnogi izmed zgoraj opisanih plemičev, se je pot prenekaterih precej jasno kazala že tedaj. Friderik V. je letih, ki so sledila požel več političnih uspehov in uspel svojim potomcem trajno zagotoviti visoko mesto v štajerski deželni politiki. Nikolaj Lemberški je spričo svoje vihrave politike postal strupen nasprotnik češkega kralja Otokarja Přemysla, bil prisiljen pobegniti na Ogrsko ter dočakal svoj konec kmalu po letu 1274 (Muchar, 1850, 361; Krones, 1865, 71–72). Otokar Přemysl je bil po drugi strani ravno takrat na višku svojih moči. Poleg Avstrije in Štajerske (s prevladujočim položajem v Savniji) je uspel zasesti še Koroško in Kranjsko, leta 1272 pa je bil postavljen še za furlanskega generalnega glavarja in tako za kratek čas postal *de facto* upravitelj oglejskega patriarhata (Darovec, 2016, 16).

Sigfrid Marenberški, ki je v svojih zadnjih letih mislil bolj na ustanavljanje samostanov, kot pa na politično prerivanje je bil še toliko politično aktiven, da si je s spletkarjenjem (na Koroškem) proti Otokarju Přemyslu slednjič izkopal svoj lastni grob. Prav to je bil razlog za njegovo naglo in nasilno smrt na prelomu med letoma 1271 in 1272. Potomci Otona Kunšperškega se krškim in salzburškim gospodom niso uspeli izviti iz rok, čeprav so poskušali tudi po letu 1260. Svibenski so doživeli različne rezultate svojih odločitev. Medtem ko je bil Henrik III. v dobrem položaju v času Otokarja Přemysla, je Viljem prišel na svoj račun v času upora proti češki nadoblasti leta 1276.

Zaključimo lahko, da so razni člani spodnještajerskih rodbin v obravnavanem časovnem obdobju razmeroma aktivno posegali v politiko pri čemer to še v največji meri velja za

Ptujske, v najmanjši pa za Žovneške. Temu primerno so se pojavljali tudi v virih. Čeprav nam viri v mnogih primerih (predvsem za čas med letoma 1246 in 1254) ne dovoljujejo postavljati konkretnjših trditev lahko rečemo, da so se razni plemiči v spreminjajočih se situacijah odzivali različno, nekateri impulzivno, drugi pragmatično. Temu primerni so bili tudi rezultati, ki pa se niso vedno pokazali čez noč. Celotno obravnavano območje ter predvsem tamkajšnje cerkvene institucije so bile večkrat plen raznih plemičev. Ti v danih trenutkih niso pomišljali, temveč so izkoriščali njihovo trenutno nezaščitenost. Vsi so namreč v bistvu razmišljali o krepitvi lastnega položaja. Dejstvo, da so bili pri tem mnogi pripravljeni na nasilništva in izdaje je zaradi bojov za babenberško dediščino in posledičnih pogostih obdobj brezpravnosti v regiji prišlo do izraza še bolj kot bi sicer.

THE TODAY SLOVENIAN STYRIA IN THE PERIOD 1246–1260

Martin BELE

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: martin.bele@gmail.com

Tone RAVNIKAR

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: tone.ravnikar@guest.arnes.si

Andrej HOZJAN

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: andrej.hozjan@um.si

SUMMARY

In the period between 1246 and 1260 Styrian history was unraveling turbulently and unpredictably. After the ducal dynasty of Babenberg became extinct a number of central European princes began fighting for their inheritance. Members of petty local nobility were thus forced to fend for themselves. Some managed to navigate quite skillfully and amplify their family's power in the process. The purpose of this article is to shed some light on the political developments in the region of the present-day's Slovenian Styria as well as political participation of the strongest lower-Styrian nobles. With this in mind we've analyzed written sources from the above-mentioned time period and most of all the so called Austrian Rhyme Chronicle by Ottokar aus der Gaal.

By analyzing the sources, we managed to determine, that while some of the nobles misjudged the political situation (and consequently fell into ruin) others managed to achieve considerable honors and secure important positions for their descendants in the Styrian and central European region. Those who were most ruthless and ready to bend their points of view to the current political situation were also most successful. The latter were unscrupulously ready to take advantage of any given situation. All they were basically doing was increasing their political power. During this period of fighting for the Babenberg inheritance their readiness to commit even the worst acts of violence and betrayal came to light even more clearly as it otherwise would.

Keywords: Slovenian Styria, mid-13th century, ministeriales, House of Babenberg, Ottokar II of Bohemia, Béla IV of Hungary

VIRI IN LITERATURA

- Annales Otakariani** – Ur. D. Rudolfus Köpke. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Annales Sancti Rudberti Salisburgenses** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- BUB** – Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich I, II. Fichtenau, H. & E. Zöllner (ur.). Wien, Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1950, 1955.
- CKL** – Celjska knjiga listin I: listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341. Kos, D. (ur.). Ljubljana, Celjel, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Muzej novejšje zgodovine, 1996.
- Continuatio Claustro-neoburgensis Prima** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Florianensis** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Garstensis** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Mellicensis** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Praedicatorum Vindobonensium** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Sancrucensis Prima** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Sancrucensis Secunda** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Vindobonensis** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Gradivo** – Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV, V. Kos F. & M. Kos (ur.). Ljubljana, Leonova družba, 1915, 1928.
- Gradivo VI** – Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1. Baraga, F. na podlagi gradiva Boža Otorepca (ur.). Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2002.
- GZM** – Gradivo za zgodovino Maribora I, IV. Mlinarič, J. (ur.). Maribor, Pokrajinski Arhiv Maribor, 1975, 1978.

- Hermanni Althahensis annales** – Ur. Ph. Jaffe. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus XVII. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1861.
- <http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1153> (1. 3. 2015).
- <http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1140> (3. 3. 2015).
- Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum** – Tomus I. Libri I–III. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. Schneider, F. (ur.). Hannover und Leipzig, Hahnsche Buchhandlung, 1909.
- MDC I** – Monumenta historica ducatus Carinthiae (MDC) I. Jaksch, A. v. (ur.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1896.
- MDC III** – MDC, III. Jaksch, A. v. (ur.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1904.
- MDC IV/1** – MDC, IV/1. Jaksch, A. v. (ur.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1906.
- MDC V** – MDC, V. Wiessner H. (ur.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1956.
- MDC VII** – MDC, VII. Wiessner H. (ur.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1961.
- Ottokars Österreichische Reimchronik** – Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt. Tomi V. Pars I, II. Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Joseph Seemüller, J. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1890, 1893.
- SUB III** – Salzburger Urkundenbuch III. Hauthaler, W. & F. Martin (ur.). Salzburg, Verlag der Gesellschaft für Landeskunde, 1918.
- UBSt** – Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I, II, III. Zahn, J. v. (ur.). Graz, Verlag des Historischen Vereines, 1875, 1879, 1903.
- UBSt IV** – Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Vierter Band: 1260–1276. Appelt, H. & G. Pferschy (ur.). Wien, Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1975.
- UBSt Erg.** – Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark: Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III. Pirchegger, H. & O. Dungen (ur.). Graz, Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 1949.
- Althoff, G. (2004)**: Family, Friends and Followers: Political and Social Bonds in Early Medieval Europe. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Singapore, São Paulo, Delhi, Cambridge University Press.
- Appelt, H. (1976)**: Privilegium minus: das staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich. Wien, Köln, Graz, Hermann Böhlaus Nachf.
- Bele, M. (2016)**: Friderik V. Ptujski. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 64, 2, 135–146.
- Darovec, D. (2016)**: *Turpiter interfectus*. The Seigneurs of Momiano and Pietrapelosa in the customary system of conflict resolution in thirteenth-century Istria. Acta Histriae, 24, 1, 1–42.
- Dettelbacher, W. (1987)**: Österreich unter den Babenbergern. V: Pleticha, H. (ur.): Deutsche Geschichte. Bd. 3, Die Staufische Zeit 1152–1254. Gütersloh, Bertelsmann Lexikon Verlag, 347–360.
- Dopsch, H. (1970)**: Die Grafen von Heunburg. Carinthia I, 160, 311–342.

- Dopsch, H. (1998):** Die Freien von Sannegg als steirische Landherren und ihr Aufsteig zu Grafen von Cilli. V: Fugger Germadnik, R. (ur.): Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja; Die Grafen von Cilli, altes Thema – neue Erkenntnisse. Celje, Pokrajinski muzej, 23–35.
- Dopsch, H. et al. (1999):** Die Länder und das Reich: der Ostalpenraum im Hochmittelalter. Wien, Ueberreuter.
- Freed, J. B. (1990):** German Source Collections: The Archdiocese of Salzburg as a Case Study. V: Rosenthal, J. T. (ur.): Medieval Women and the Sources of Medieval History. Athens and London, The University of Georgia Press, 80–121.
- Görich, K. (2006):** Die Staufer, Herrscher und Reich. München, Verlag C. H. Beck.
- Hajdinjak, B. (2013):** Rajhenburški do začetka 15. stoletja. Kronika, 61, 3, 713–750.
- Hajdinjak, B. & P. Vidmar (2009):** Gospodje Ptujski – srednjeveški vitezi, graditelji in mecen. Ptuj, Pokrajinski muzej.
- Hoensch, J. K. (1989):** Přemysl Otakar II. von Böhmen: der goldene König. Graz, Wien, Köln, Verlag Styria.
- Karbić, M. (2000):** Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićkog roda Gut-Kelur. Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch 2000, 19–24.
- Klasinc, P. P. (1985):** Ormož v zgodovini. Arhivi, 8, 1–2, 9–12.
- Koch, W. (2006):** Kaiser Friedrich II. V: Hartmann, G. & K. Schnith (ur.): Die Kaiser; 1200 Jahre europäische Geschichte. Wiesbaden, Marix Verlag, 319–351.
- Kohla, F. X. (1953):** Kärntens Burgen, Schlösser und wehrhafte Stätten. Klagenfurt, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.
- Komac, A. (2006):** Od mejne grofje do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- Koropec, J. (1976):** Brežice v srednjem veku. Časopis za zgodovino in narodopisje, 47, 1, 93–116.
- Kos, D. (2003):** Blesk zlate krone: gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kos, D. (2005):** Vitez in grad; vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kosi, M. (2008):** Dežela, ki je ni bilo. Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. Studia Historica Slovenica, 8, 2–3, 527–564.
- Kosi, M. (2011):** Visoki in pozni srednji vek (10.–15. stoletje). V: Bajt, D. & M. Vidic (ur.): Slovenski zgodovinski atlas. Ljubljana, Nova revija, 59–103.
- Krones, F. (1865):** Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, 2, 26–113.
- Kusternig, A. (1978/79):** Probleme um die Kämpfe zwischen Rudolf und Ottokar und die Schlacht bei Dürnkrut und Jedenspeigen am 26. August 1278. V: Weltin, M. & A. Kusternig (ur.): Ottokar-Forschungen. Wien, Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien, 226–311.

- Lechner, K. (1994):** Die Babenberger; Markgrafen und Herzoge von Österreich. Wien, Köln, Weimar, Böhlau Verlag.
- Lendvai, P. (2003):** The Hungarians; a thousand years of victory in defeat. London, Hurst & Company.
- Liechtenstein, U. v. (2000):** Frauendienst (Aus dem Mittelhochdeutschen ins Neuhochdeutsche übertragen von Franz Viktor Spechtler). Klagenfurt / Celovec, Wieser Verlag.
- Meier, H. (1927):** Gertrud Herzogin von Österreich und Steiermark. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 23, 5–38.
- Mlinarič, J. (1983):** Minoritski samostan v Mariboru: 13. stoletje–1814. Časopis za zgodovino in narodopisje, 54, 1–2, 20–32.
- Mlinarič, J. (1989):** Zgodovina samostana od ustanovitve do 1800. V: Mlinarič, J. & M. Vogrin (ur.): Minoritski samostan na Ptuju 1239–1989. Ptuj, Celje, Mohorjeva družba Celje, 47–148.
- Mlinarič, J. (1991):** Kartuziji Žiče in Jurkloster. Maribor, Založba Obzorja.
- Mlinarič, J. (1997):** Marenberški dominikanski samostan, 1251–1782. Celje, Mohorjeva družba.
- Mlinarič, J. (2005):** Studeniški dominikanski samostan, ok. 1245–1782. Celje, Mohorjeva družba.
- Mlinarič, J. (2006):** Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru v srednjem veku. Studia Historica Slovenica, 6, 2–3, 297–308.
- Mlinarič, J. (2009):** Dominikanski samostan na Ptuju. Ptuj, Zgodovinski arhiv na Ptuju.
- Muchar, A. v. (1850):** Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil V. Grätz, Damian und Sorge.
- Obersteiner J. (1969):** Die Bischöfe von Gurk: 1072–1822. Klagenfurt, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.
- Pferschy, G. (1977):** Zur Beurteilung Siegfrieds von Mahrenberg. V: Ebner, H. (ur.): Festschrift Friedrich Hausmann, Akademische Druck-u. Graz, Verlaganstalt, 367–378.
- Pferschy, G. (1978/79):** Ottokar II. Přemysl, Ungarn und die Steiermark. V: Weltin, M. & A. Kusternig (ur.): Ottokar – Forschungen. Wien, Verein für Landeskunde von Nieder-österreich und Wien, 73–91.
- Pferschy, G. (2003):** König Ottokar II., Herrscher der Steiermark und Graz. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 94, 9–18.
- Pirchegger, H. (1936):** Gerschichte der Steiermark bis 1282. Graz, Wien, Leipzig, Verlag der Universitäts-Buchhandlung Leuschner & Lubensky.
- Pirchegger, H. (1958):** Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters. 3. Teil. Graz, Selbstverlag der Landeskomission.
- Pirchegger, H. (1962):** Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München, Verlag R. Oldenbourg.
- Ravnikar, T. (2001):** Prehod gradu in gosposčine Helfenberg v roke Žovneških svobodnikov. Studia Historica Slovenica, 1, 2, 327–344.
- Ravnikar, T. (2006):** Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor v srednjem veku. Studia Historica Slovenica, 6, 2–3, 279–296.

- Ravnikar, T. (2007):** Po zvezdnih poteh, Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku. Velenje, Muzej Velenje.
- Ravnikar, T. (2010):** Benediktinski samostan v Gornjem Gradu. Maribor, ZRI dr. Franca Kovačiča.
- Rexroth, F. (2005):** Deutsche Geschichte im Mittelalter. München, Verlag C. H. Beck.
- Spreitzhofer, K. (1986):** Georgenberger Handfeste; Entstehung und Folgen der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark. Graz, Wien, Köln, Verlag Styria.
- Štih, P. (1996):** Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. *Zgodovinski časopis*, 50, 4, 535–544.
- Štih, P. (2003):** Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice. V: Smrekar, A. (ur.): Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta. Kostanjevica na Krki, Krajevna skupnost Kostanjevica na Krki, Organizacijski odbor za praznovanje 750. obletnice prve listinske omembe mesta, 55–75.
- Štih, P. (2006):** K predzgodovini mesta Maribor. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 243–260.
- Štih, P. (2014):** Salzburg na spodnještajerski Dravi in Savi v srednjem veku. V: Štih, P. (ur.): *Varia*, Razprave, Razred za zgodovinske in družbene vede. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 175–205.
- Vilfan, S. (1996):** Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana, Slovenska matica.
- Wagner, H. (1983):** Vom Interregnum bis Pilgrim von Puchheim (Salzburg im Spätmittelalter). V: Dopsch, H. (ur.): *Geschichte Salzburgs: Stadt und Land*, 1. knjiga. Salzburg, Universitätsverlag Anton Pustet, 437–486.
- Zehetmayer, R. (2003):** Zu den steirischen Landtaidungen und zur rechtlichen Stellung der Salzburger Ministerialen im Land Steiermark bis etwa 1300. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 94, 83–122.